

II. Η ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἐν τῷ μεταξύ αἱ Ἀθηναίαι ἔχουν καταστή τὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αἰσθημα ἐνότητος ὄλων τῶν Ἑλλήνων γεννᾶται μετὰ τὸ εὐνοϊκὸν διὰ τοῦς Ἑλληνας τέλος τοῦ Περσικοῦ πολέμου. «Πᾶς μὴ Ἕλλην, βάρβαρος» λέγει ὑπερήφανος ἕκαστος Ἕλλην ἐναντίον τῆς Ἀνατολῆς ἢ τοῦ Βορρᾶ.

Ἡ Φιλοσοφία καὶ ἡ Ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν Μίλητον, Ἐφεσον, Σάμον, Ἀβδηρα, Σικελίαν κ.ἄ. ὑπὸ ὅλας τὰς ἀλληλοσυγκρουόμενας θεωρίας συγκεντρῶνται εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν, τὰς Ἀθήνας, αἵτινες γίνονται πλέον ἡ πόλις τῶν φιλοσόφων «ἀνωτάτη σχολὴ Ἑλληνικῆς μορφώσεως» ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης⁽¹⁾. «Φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας» λέγει ὑπερήφανος ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀθηναίων Περικλῆς. Ἡ δὲ «καλοκαγαθία» εἶναι τὸ γενικὸν σύμβολον τοῦ λαοῦ. Ἡ ραγδαία αὕτη πολιτικὴ ἐξέλιξις συνετέλεσεν ἀκόμη περισσότερον εἰς τὴν ἐλευθέραν διατύπωσιν πολλῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ δοξασιῶν.

Παρὰ τοῦς σοφιστάς, οἵτινες διὰ τῆς ἀρνητικῆς των κριτικῆς ἐκλόνησαν πᾶσαν πίστιν, κινεῖται καὶ ἡ δεξιὰ μερὶς ζητοῦσα νὰ περισώσῃ τὴν ἀπαραίτητον διὰ ἕνα πολιτισμὸν πίστιν εἰς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς ἀξίας (ἠθική, θρησκεία, κράτος). Μεγαλοπρεπεῖς θρησκευτικαὶ τελεταὶ καὶ ἑορταὶ ἐκ μέρους τῆς πολιτείας ζητοῦν νὰ τονώσουν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ. Πολλοὶ δὲ φιλόσοφοι καταδικάζονται «ἐπὶ ἀσεβείᾳ» εἰς θάνατον. Ἡ δὲ ἐμφάνισις καὶ μεμονωμένων θρησκευτικῶν κινήσεων προδίδουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ὑπαρξιν τῆς πίστεως παρὰ τῷ λαῷ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἀνικανοποίητον τοῦ κοινοῦ ἐκ τῆς δημοσίας λατρείας καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτῆς. Καὶ εἰς τοῦς μεγάλους ποιητὰς δὲν εἶναι ξένα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ αἱ κυκλοφοροῦσαι κοσμοθεωρίαι τῶν φιλοσόφων. Ἡ ποίησις—κορυφωθείσα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν—ἀγωνίζεται καὶ αὐτὴ κατὰ τῶν ὑπονομευτῶν τῆς παραδόσεως, τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν φυσικῶν φιλοσόφων. Προτρέπει ἀκούραστα τὸν λαὸν εἰς πίστιν πρὸς τοῦς θεοὺς καὶ σεβασμὸν πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τοῦς νόμους. Ἡ προσπάθειά των ὅμως αὕτη καὶ μόνη καθρεπτίζει τὸν ἰσχυ-

1. Zeller, σελ. 28 ἐ.

ρόν κλονισμόν καὶ τὴν ἀγωνίαν καὶ τὸν πόνον τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ τῆς ἐποχῆς τῶν.

Ἡ δίψα πρὸς μὀρφωσιν—ιδίᾳ τῶν νέων—ἔχει ἀναπτυχθῆ ὑπερβαλλόντως. Ἡ σύγκρουσις ὁμῶς τῶν ὅλως ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας φιλοσοφικῶν θεωριῶν, αἵτινες διασταυροῦνται εἰς τὸ νέον κέντρον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δημιουργεῖ μίαν γενικὴν ἀβεβαιότητα, ἣτις βαρύνει τὰς διψώσας ψυχὰς. Ἡ ὠραιότης τῆς παραδόσεως ἔχασε τὴν ἐπιβλητικὴν αὐτῆς αἴγλην. Ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν ἔχει τεθῆ ἐν ἀμφιβόλῳ. Τὸ πᾶν ρέπει πρὸς ἀνεξαρτησίαν χωρὶς νὰ γνωρίζῃ πρὸς ποῦ κατευθύνεται. Τὸ Ἑλληνικὸν φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἐξηντλήθη ἐρευνῶν τὸν ὅλως ἄγνωστον ἀκόμη πρὸ αὐτοῦ κόσμον. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία θὰ εἶχε φθάσει ὀριστικῶς πλέον εἰς τὸ τέλος αὐτῆς, ἂν ἐβάδιζε κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἡγητόρων σοφιστῶν δοθεῖσαν ἀρνητικὴν κατεύθυνσιν. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ὁμῶς κοθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει ἀποκάμει. Ὅλως τούναντίον ἐκ τῆς κοπώσεως αὐτῆς θὰ ἀναγκασθῆ νὰ συγκεντρωθῆ περισσότερον πρὸς ἑαυτό, θὰ ἀναμετρήσῃ καλλίτερον τὰς δυνάμεις του καὶ διὰ νέων ἀγώνων θὰ ζητήσῃ νὰ ἀποβῆ ἰσχυρότερον, ἀκατάβλητον. Θὰ ζητήσῃ νὰ ἐπικρατήσῃ τῆς ποθητῆς ἀληθείας. Θὰ ἀνοιξῆ ἀκριβῶς τώρα τὴν νέαν λαμπρὰν περίοδον τῆς Ἀττικῆς Φιλοσοφίας, ἣτις διὰ τῶν μεγάλων μορφῶν Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἐπέπρωτο νὰ φθάσῃ εἰς τὸ κορύφωμα τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιτεύξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος· περίοδος, ἣτις μέχρι σήμερον μένει τὸ σύμβολον τῆς φιλοσοφίας καθόλου.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀκριβῶς τῆς γενικῆς ἀβεβοιότητος καὶ ἀμφιβολίας ἀναπηδᾷ εἰς τὴν κονίστραν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ὁ Σωκράτης. Ἐμφανίζεται εἰς τὸ Πάνθεον τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς ὁ υἱὸς τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ Σωφρονίσκου καὶ τῆς μαίας Φαιναρέτης, ὅστις θὰ κατορθώσῃ ὡς ἐπιβλητικὴ προσωπικότης νὰ ἀνακόψῃ τὸν πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν ῥοῦν καὶ νὰ ρυθμίσῃ τὸ ρεῦμα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως πρὸς νέαν βεβαιότεραν κατεύθυνσιν καὶ ἀσφαλεστέραν γραμμὴν, γενόμενος οὕτω ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας Ἀττικῆς Φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ τῆς φιλοσοφίας καθόλου.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ νοήσωμέν τι ἐκ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἂν δὲν νοήσωμεν πρῶτον τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ.

Ὅσον περισσότερον κατανοεῖ τις τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρὸς τόσο περισσότερον εἰσδύει εἰς τὸ νόημα τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν.

Παρά τῷ Σωκράτει δὲν ἔχομεν τόσον ὠρισμένην διδασκαλίαν—ἥτις θὰ κατενοεῖτο καὶ χωρὶς τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ—ὅσον ἔχομεν ὠρισμένην κατεύθυνσιν σκέψεως καὶ ζωῆς. Πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τέχνης τοῦ ἐπιστημονικῶς ἐρευνᾶν καθόλου. Κάτι ποῦ δὲν μεταδίδεται ἀμέσως ὡς τι ἔτοιμον καὶ δὲν προσφέρεται αὐτοτελῶς, ὡς αἱ πολλαὶ θεωρίαι, ἀλλὰ κάτι ποῦ μόνον ἐλευθέρως δύναται νὰ συνεχισθῇ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μὲ τὸ νὰ διεγείρη ἀνάλογον ἐξέλιξιν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκάστου μαθητοῦ ἰδιορρυθμίαν καὶ δεικτικότητα⁽¹⁾. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους ἔχομεν διαίρεσιν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς διαφόρους σχολάς.

Ὁ Σωκράτης ἀποτελεῖ μίαν ὅλως ἰδιορρυθμον φυσιογνωμίαν μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὡς μᾶς τὸν παρουσιάζουν οἱ σύγχρονοὶ τοῦ συγγραφεῖς, ἰδίᾳ ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Πλάτων : "Ἀνθρωπος οὐχὶ ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, γλύπτης τὸ ἐπάγγελμα ἐν ἀρχῇ, χαρακτήρ τέλειος, μὲ αὐτογνωσίαν, αὐτοκυριαρχίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν, λιτότατος, ἐγκρατής, ὑπὲρ τὰς ἐπιθυμίας αἰρόμενος καὶ ἐμπνεόμενος ἀπὸ εἰλικρινῆ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, διδακτικός, ἀξιόπιστος σύμβουλος πάντων καὶ εὐθυμος τύπος εἰς τὴν συναναστροφὴν του, ἠθικὴ προσωπικότης, φιλόπατρις καὶ εἰς ἄκρον νομοταγῆς, δὲν ἀναμειγνύεται τόσον εἰς τὴν πολιτικὴν, ὅσον ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ χρηστοὺς πολίτας, ὅπερ θεωρεῖ ὡς ὑψίστην ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν πατρίδα. Διὸ θεωρεῖ «μέγιστον ἀγαθὸν τοῦτο, ἐκάστης ἡμέρας περὶ ἀρετῆς τοὺς λόγους ποιεῖσθαι... ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ἐξετάζων».

Τὸ Δαιμόνιον. Ἐνα ὅλως ἰδιαίτερον χαρακτηριστικόν, ὅπερ συνοδεύει τὸν ἰδρυτὴν τῆς νέας φιλοσοφίας εἶναι ἡ πίστις, ὅτι πάντοτε κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ κατ' ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, τοῦ Δαιμονίου. Ἡ φωνὴ αὕτη τοῦ Δαιμονίου, ὡς τις ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψις ἐν ἑαυτῷ—καὶ ποτὲ μὲ τὴν ἀπλήν συνείδησιν ταυτιζομένη καὶ ἔξω πάσης φιλοσοφικῆς ἐρεύνης κειμένη—ἀναγκάζει αὐτὸν εἰς διδασκαλίαν τῶν Ἀθηναίων. «Ὁ θεὸς ἐμὲ τῆ πόλει δέδωκε τοῦ ἐγείρειν καὶ πείθειν... ἕνα ἕκαστον». «Τὸ δαιμόνιον τε καὶ τὸ εἰωθὸς σημεῖόν μοι γίνεσθαι ἐγένετο... καὶ τινα φωνὴν ἔδοξα αὐτόθεν ἀκοῦσαι». Θὰ ἦτο δὲ φοβερόν καὶ ἀνάξιον φιλοσόφου, ἔλεγεν «τοῦ θεοῦ τάπτοντος... φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἑμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους καὶ μὴ ὑπακούοντα». Διὸ «πείσομαι μᾶλλον τῷ θεῷ ἢ ὑμῖν» θὰ ἀντιτάξῃ ὅταν τοῦ προταθῇ νὰ παύσῃ πλέον νὰ φιλοσοφῇ ⁽²⁾.

1. *Ε α., σελ. 44.

2. Πλατ. Ἀπολ. 31 c. d. 33 c 40 a. e. Φαῖδρος 242 B, Zeller ἑ. ἀν. σελ. 63 ἔ. 74 ἔ. «Ἐμοὶ δὲ τοῦτο (τὸ ἐξετάζειν τοὺς νομίζοντας ἑαυτοὺς σοφοὺς εἶναι καὶ μὴ ὄντας) πρόκειται ὑπὸ θεοῦ πράττειν καὶ ἐκ μαντείων καὶ ἐξ ἐνυπνίων καὶ παντὶ τρόπῳ, ὡπερ τίς ποτε καὶ ἄλλῳ θείᾳ μοίρᾳ ἀνθρώπῳ καί, ὅ,τι σὺν προσέταξε πράττειν».

Ἰδιαιτέρως ἐνεργεῖ τὸ Δαιμόνιον τοῦτο ἀποτρεπτικῶς, ὅπου ἢ ἄδηλος ἔκβασις μιᾶς ἐνεργείας τοῦ φιλοσόφου δὲν θὰ ἦτο σύμφορος αὐτῶ. «Ἄει ἀποτρέπει μοι τοῦτο ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει δ' οὐδέποτε». Ἐάν τὸ Δαιμόνιον δὲν τὸν ἠμπόδιζε τοῦ νὰ ἀναμειχθῆ εἰς τὰ πολιτικά, θὰ εἶχε—ὡς πιστεύει—πρὸ πολλοῦ θανατωθῆ χωρὶς νὰ ὠφελήσῃ κατ' οὐδὲν οὔτε ἑαυτὸν οὔτε τοὺς Ἀθηναίους διὰ τῆς διδασκαλίας του (¹).

Ἄπὸ πότε ἤρξατο τὸ Δαιμόνιον νὰ τὸν ἀποτρέπη καὶ τί ἀκριβῶς εἶναι τοῦτο δὲν μᾶς καθορίζει ὁ φιλόσοφος. Ἴσως ἀτελῶς πως ἠσθάνθη τὴν ἐνεργείαν αὐτοῦ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας. «Ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον ὡς φωνή τις γενομένη», βαθμηδὸν δὲ θὰ ἐγένετο τοῦτο ὡς «σημεῖον» σαφέστερον. Μὲ τὴν πεποίθησιν αὐτὴν ὅτι ὑπηρετεῖ τὸ θεῖον, ἐξήσκησεν ὁ ἀνὴρ οὗτος τὸ ἀποστολικόν του ὑπουργημα, μείνας πιστὸς εἰς τὴν ἀποστολήν του μέχρι θανάτου. Πάντοτε ἀκόρεστος καὶ ἀκούραστος ζητεῖ κάθε εὐκαιρίαν καὶ στρέφει κάθε ὁμιλίαν του εἰς ἠθικὴν οἰκοδομὴν πρὸς νέους καὶ ἠλικιωμένους, πρὸς πλουσίους καὶ πτωχοὺς, ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ καθ' ὁδόν, νύκτα καὶ ἡμέραν (²).

Τὸ Νέον τοῦ Σωκράτους. Ὡς ἤδη ἐλέχθη ὁ Σωκράτης ἐγένετο πατήρ τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ τόσον δι' ὠρισμένην κοσμοθεωρίαν του, ὅσον διὰ τὴν νέαν μέθοδον ἐρεύνης, ἣν προσέφερον. Ἡ ὑπάρχουσα πνευματικὴ κατάστασις δὲν ἦτο οὐδέ διὰ τὸν Σωκράτη ρόδιος. Πᾶσαι αἱ μέχρις αὐτοῦ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι, μονομερεῖς καὶ ἀτελεῖς, ὠδήγησαν εἰς μίαν ἐπανάστασιν κατὰ τῆς παραδόσεως, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθοῦν νὰ πλησιάσουν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ παλαιὸς κόσμος πάλιν γηράσας δὲν φαίνεται ἱκανὸς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὴς βᾶσις ἐνὸς νέου ὑγιοῦς πολιτισμοῦ, ἐν ἐννοίᾳ εἴτε τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου εἴτε τῆς πόλεως. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ πλέον ἀλήθειαν καὶ ὁ παλαιὸς κόσμος δὲν ἔχει τοιαύτην ἀμειγῆ. Ἀκόμη ὀλιγώτερον ὅμως δύναται ὁ Σωκράτης νὰ στραφῆ πρὸς τὸ νέον πνεῦμα ὑπὸ τὴν ἀλλόκοτον μορφήν τῶν σοφιστῶν, χωρὶς καμμίαν σταθερὰν βᾶσιν καὶ μὲ μοναδικὸν σύμβολον τὸ «οὐδὲν μέτρον, οὐδεμία ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τάξις».

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ζητηθῆ νέα τις βᾶσις, νὰ δοθῆ νέον ὑγιέστερον, πνευματικώτερον περιεχόμενον εἰς τὴν παλαιάν μορφήν τῆς ζωῆς.

Ἀνάγκη νὰ ζητηθῆ ἡ ἀλήθεια ἢ πραγματικὴ, ὅ,τι ἀκριβῶς ζητεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνανήψαντος πλέον ἀνθρώπου τῶν Ἀθηναίων. «Ζητήσατε ἐπιμόνως τὴν ἀλήθειαν καὶ αὐτὴ ἐλευθερώσει ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ χάους» δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ νέον γενικὸν σύνθημα τοῦ Σωκράτους. Ἡ ζήτησις τῆς

1. Πλατ. Ἀπολ. 40 a. e.

2. Πλατ. Ἀπολ. 36 c 39 e. d. 41 e, Γοργίας 521 d.

ἀληθείας διὰ τοῦ λόγου ἀπεμάκρυνε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς παραδόσεως. Ἡ ἀβεβαιότης περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἔφερεν τὸν ἠθικὸν κλονισμόν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἄτομον τῆς ἐποχῆς ἔφερε τὴν πνευματικὴν ἀναρχίαν καθόλου. Ὅπου λείπει ἡ γνῶσις, ἐκεῖ λείπει ὁ σκοπός, ὅπου δὲ λείπει ὁ σκοπός, ἐκεῖ οὐδεμία ἐπίτευξις ἀναμένεται. Ἀνάγκη λοιπὸν ζητήσεως τῆς ποθητῆς ἀληθείας, ἥτις θὰ τεθῆ ὡς ἀσφαλὲς ὑπόβαθρον πρὸς οἰκοδομὴν μιᾶς νέας τάξεως. ἀλλὰ καὶ ὡς γνώμων καὶ κανὼν μιᾶς νέας ζωῆς, ὑποσχομένης τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς σοφιστὰς διαπιστώνει τὴν ἀτέλειαν καὶ τὴν μονομέρειαν τῆς τε παραδόσεως καὶ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Τὸ «πάντων μέτρον ἄνθρωπος», ὡς ἔκφρασις τῆς ἀμφιβολίας περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, δέχεται καὶ ὁ Σωκράτης. Καὶ μάλιστα ὑπερβάλλει τοῦτο διὰ τοῦ περιφήμου του: «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Ἐκ τῶν διαφωνιῶν τῶν φυσικῶν πρὸς ἀλλήλους, οὓς καὶ ἐλέγχει, συμπεραίνει ὁ Σωκράτης, ὅτι οὐδεὶς κατέχει τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι γνωρίζομεν εἶναι ὄντως μηδὲν πρὸ τῆς ἀγνώστου ἡμῖν πραγματικότητος.

Ἡ κατ' ἔννοιαν γνῶσις. Ἡ διαπίστωσις ὅμως τῆς ἀγνοίας δὲν καθιλώνει τὸν Σωκράτη εἰς τὴν ἀρνητικὴν κριτικὴν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὁδηγεῖ τοῦτον εἰς τὴν ἀρνησιν πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τοὺς σοφιστὰς ζητεῖ νὰ λάβῃ καὶ λαμβάνει θετικὴν στάσιν ἔναντι τοῦ ὑπάρχοντος ἤδη προβλήματος τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Αὕτη ἡ ἀγνοία τῆς ἀληθείας ἡ ὁδηγήσασα τοὺς σοφιστὰς εἰς τὸ χάος καὶ τὴν ἀναρχίαν, τίθεται τώρα ὡς ἡ ἀσφαλὲς βᾶσις πρὸς ἐξόρμησιν διὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς.

Ἡ γνῶσις τοῦ ὅτι «οὐδὲν οἶδα» εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη γνῶσις διὰ τὸν φιλοσοφοῦντα ἄνθρωπον. Εἶναι ἡ ἀπαραίτητος διὰ κάθε ἔρευναν καὶ πρόοδον αὐτογνωσία. Ὅταν γνωρίζω ὅτι μοῦ λείπει, κάτι ποῦ μοῦ χρειάζεται, τότε θὰ ζητήσω τοῦτο σοβαρῶς. Ὁ δὲ ζητῶν εὐρίσκει.

Ἡ ἀμφιβολία διὰ τὸν Σωκράτη δὲν ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τῆς ἀληθείας—ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ μόνη ὑπάρχουσα πραγματικότης—ἀλλ' εἰς τὴν ἐπίτευξιν αὐτῆς.

Ἡ δόξα τῶν πολλῶν—ὡς ἤδη παρετηρήθη ὑπὸ τῶν φιλοσόφων—δὲν στοχάζεται τῆς ἀληθοῦς ἀληθείας, πλὴν ἡ ΑΛΗΘΕΙΑ ὑπάρχει, καθ' ἑαυτὴν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην δόξαν τῶν πολλῶν. Περὶ τούτου εἶναι ἀπολύτως βέβαιος ὁ φιλόσοφος.

Ἡ συνείδησις ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει καὶ ὅμως ἡμεῖς δὲν γνωρίζομεν αὐτὴν, πρέπει νὰ γίνῃ οὐχὶ ἐλαττήριον εἰς ἀπογοήτευσιν καὶ ἀρνησιν ἀλλ' ὅλως τουναντίον ἀφορμὴ πρὸς ἐντονωτέραν διανοητικὴν προσπάθειαν πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ μεγίστη καὶ ἡ

«έπονείδιστος ἀμάθεια» διὰ τὸν Σωκράτη εἶναι οὐχὶ ἡ ἀγνοία ὠρισμένων ἀληθειῶν ἀλλὰ τὸ «οἴεσθε εἰδέναι ἅ οὐκ οἶδεν» «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ». Τὸ «ἀγνοεῖν ἑαυτὸν καὶ ἅ μὴ οἶδε δοξάζειν τε καὶ οἴεσθε γινώσκειν ἐγγυτάτῳ μανίας ἐλογίζετο εἶναι», τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς σοφίας—οὐχὶ ἀπλῶς «ἀνεπισημοσύνη» (1). Ἡ κυρία πληγὴ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τόσον τὸ δύσκολον τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας, ὅσον ἡ ἐπιπολαία ἀντιμετώπισις αὐτῆς ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων.

Διὰ τοῦτο καὶ τὸ νέον σύνθημα τοῦ Σωκράτους γίνεται «πολυμελεστέρα καὶ βαθυτέρα μελέτη πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀληθείας». Ἐπίμονος καὶ πολυπλευρὸς ἐξέτασις τῶν ὄντων, μέχρις ὅτου ταῦτα ὁμιλήσουν ἡμῖν, περὶ τῆς ἀληθείας των, μέχρις ὅτου συλλάβωμεν τὴν κυρίαν ἔννοιαν αὐτῶν εἰσδύοντες διὰ τῆς μελέτης εἰς τὸν ἐσώτατον πυρῆνα αὐτῶν.

Εἰς τοὺς «λόγους καὶ τὰς αἰτίας αὐτῶν» κατερχόμενοι καὶ ζητοῦντες τὸ «τί ἕκαστόν ἐστι». «Εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν», καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφανειακὴν ὄψιν αὐτῶν ἀποβλέποντες (2). Τότε δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὸν ἀκριβῆ ὄρισμόν ἑκάστου ὄντος. Ὄταν δὲ ἔχομεν τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν καὶ τὸν ἀκριβῆ ὄρισμόν, τότε δυνάμεθα νὰ χωρήσωμεν εἰς περαιτέρω ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ δικαίωσιν τῶν πάντων. Εἰς κάθε δεδομένην περίπτωσιν ζητεῖ ὁ φιλόσοφος παντὶ τρόπῳ καὶ πάσῃ δυνάμει τὴν σύλληψιν τῆς κυρίας καὶ ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ πράγματος, «τὸ τί ἐστὶν ἕκαστον», τὴν μόνην βάσιν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως. Οὐχὶ ἀπλοῖ ἐνθουσιασμοὶ καὶ χωρὶς ἐπίγνωσιν, ὡς πράττουν οἱ «ποιηταὶ» καὶ οἱ «μάντιες», οἵτινες «λέγουσι πολλὰ καὶ καλλὰ, ἴσασι δὲ οὐδὲν ὧν λέγουσι» (3). Τοῦτο ἐστὶ τὸ νέον τοῦ Σωκράτους ἐναντι τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων, ἡ νέα μέθοδος ἐρεῦνης, ἡ «κατ' ἐννοιαν γνῶσις». Ἡ δὲ μέθοδός του αὐτὴ θὰ χαρακτηρίζη πλέον ὅλην τὴν νέαν φιλοσοφίαν. «Δύο γὰρ ἐστὶν ἅ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως τοὺς τέ ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου». Εὐλόγως ἐζητεῖ τὸ τί ἐστίν» (4).

Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι, κατὰ τὸν Σωκράτη, ἡ ἰδέα τῆς ἀληθείας ἐνυπάρχει ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐγινεν ἀκόμη ἐφικτὴ ἡ γνῶσις αὐτῆς. Ἐὰν δὲν εἶχε τὴν ἰδέαν τῆς Ἀληθείας δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη καὶ τὸ «οὐκ οἶδα» αὐτὴν. Ἀρκεῖ μόνον διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων νὰ ἀνακαλέσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ψυχῆς μας. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν διδάσκει ἐτοίμους ἀληθείας ἀλλὰ διαλεγόμενος καὶ κοινῇ

1. Ζενοφ. Ἀπομν. III 9, 6.

2. Ζενοφ. Ἀπομν. IV 61, Φαίδων 99 α ἔ.

3. Πλατ. Ἀπολ. 22 β.

4. Ἀριστ. Μετ. M, 4 A 6.

βουλυόμενος. Διὰ τῆς συζητήσεως, διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων καὶ ἐλέγχου αὐστηροῦ τῶν πεπλανημένων δοξασιῶν, ἐκμαιεῦει τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τῶν συνομιλητῶν του. «Σκοπῶν σὺν τοῖς συοῦσι, τί ἕκαστον εἶη τῶν ὄντων, οὐδέποτε ἔληγε... ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανῆγε τὸν λόγον» (1).

Γνώσις τὸ πᾶν. Εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν τῆς ἀτελείας ἢ πρόοδος καὶ ἡ ἐξέλιξις γίνονται συνήθως διὰ τῶν συγκρούσεων καὶ ἀντιθέσεων. Διὰ τοῦτο πολλάκις καταλήγομεν εἰς ἀκρότητας. Οὕτω ἐὰν οἱ σοφισταὶ διὰ τῆς εὐφυολογίας τῶν ἐκήρυξαν: «οὐδεμία γνώσις δυνατὴ» ὁ Σωκράτης θὰ ἀντιτάξῃ μετὰ πεποιθήσεως θρησκευτικῆς τὴν νέαν του θεωρίαν: «τὸ πᾶν εἶναι γνώσις». Ἡ γνώσις πρέπει νὰ εἶναι ὁ κύριος ρυθμιστὴς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, δι' ὃν κυρίως πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται ἡ φιλοσοφία. Ὁ Σωκράτης στρέφεται ὀριστικᾶ—καὶ δὴ κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ—πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὸν συμπολίτην του, τοῦ ὁποῖου τὴν ψυχικὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν πρωτίστως ἐπιζητεῖ. Τί θὰ ὠφεληθῇ ὁ ἄνθρωπος ἐὰν γνωρίζῃ πάντα τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ οὐράνια ἀκόμη, ἀγνοεῖ δὲ ἑαυτὸν. Διὸ ἀντιθέτως τῶν φυσικῶν, οἱ «τὰ μὲν ἀνθρώπινα παρέντες τὰ δαιμόνια δὲ σκοποῦντες ἡγοῦνται τὰ προσήκοντα πράττειν», «αὐτὸς (δὲ) περὶ τῶν ἀνθρωπείων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν, τί εὐσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τὴ μανία· τί ἀνδρεία, τί δειλία· τί πόλις, τί πολιτικός· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων καὶ περὶ τῶν ἄλλων» (2). Ὅταν ὁ ἄνθρωπος μορφωθῇ ψυχικῶς εἰς τελείαν προσωπικότητα, τότε δύναται ἀσφαλέστερον νὰ χωρήσῃ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τοῦ λοιποῦ περὶ ἑαυτὸν κόσμου.

Οὕτω ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους γίνεται καθαρῶς ἀνθρωπιστικὴ καὶ περιορίζεται κυρίως εἰς τὴν ἠθικὴν, ἣν κατὰ τὸ σύστημά του ἀνάγει εἰς γνώσιν, εἰς σοφίαν.

Γνώσις ἡ Ἄρετή. «Οὐδεὶς ἐκὼν κακὸς οὐδ' ἄκων μάκαρ» εἶναι τὸ βασικὸν ἠθικὸν δόγμα τοῦ φιλοσόφου. «Φρονήσεις αἱ ἀρεταὶ καὶ ἐπιστήμαι πᾶσαι», κηρύττει ὁ φιλόσοφος, ὅσον καὶ ἂν σκανδαλίζωνται οἱ πολλοὶ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι σήμερον (3). «Ἐπιστήμας ᾧετ' εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, ὥσθ' ἅμα συμβαίνει εἶδέναι τε τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον». «Πᾶσα ἀρετὴ σοφία ἐστὶ» (4).

Ὁ μεγαλύτερος σκανδαλισμὸς ποὺ ἔχει διεγείρει ἡ διδασκαλία τοῦ μεγάλου ἀνθρωπιστοῦ φιλοσόφου μεταξὺ τοῦ φιλοσοφικοῦ κόσμου, εἶναι ἀκριβῶς ὁ σκανδαλισμὸς ποὺ προξενοῦν αἱ ἐκφράσεις του αὐταὶ, δι' ὧν

1. Πλατ. Ἀπολ. 21 β, Ξενοφ. Ἀπομν. IV 5, 12 6, 1. 13.

2. Ξενοφ. Ἀπομν. Α, 1, 11, 12, 16. Ἀριστ. Μετ. Μ 4.

3. Ἀριστ. Νικ. Γ, 7 Β 4.

4. Ἀριστ. Εἶδημος Α, 5 προβλ. Ξενοφ. Ἀπομν. III 9, 4, 5.

ταυτίζει την ἀρετήν πρὸς τὴν γνῶσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μεγαλύτερα παρεξήγησις τῆς ὅλης διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους προδίδεται κυρίως εἰς τὸν σκανδαλισμὸν τοῦτον. Ὁ κρίνων ὡς ἄστοχον τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τοῦ Σωκράτους ἀγνοεῖ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, «τὸ γινώσκειν κατ' ἐννοίαν», ὡς ἠθέλεν αὐτὸ ὁ φιλόσοφος. Ὁ τοιοῦτος ἄρα ἀγνοεῖ τὸ τί σημαίνει ἀρετὴ διὰ τὸν Σωκράτη καὶ γενικῶς διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἀρετὴ διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καθόλου δὲν εἶναι τι δευτερεῦον, χωριστὸν τοῦ εἶναι μας. Ἡ ἀρετὴ εἶναι συνδεδεμένη ἀρρήκτως μὲ τὴν φύσιν ἡμῶν. Ἐνάρετος οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ «τέλειον εἶναι». Εἶναι αὕτη ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος. Καὶ ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἐνιαίως, διὰ τοῦτο λέγομεν ἀρετὴ εἶναι «ἀγαθὸν» τι, ὅπερ προστιθέμενον δίδει τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον τελειότητα. Ὅλα τὰ ὄντα—καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀκόμη—ζητοῦν τὴν τελειότητα αὐτῶν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Πολὺ περισσότερον ζητεῖ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος, ὡς κορωνὴς τῆς ὅλης δημιουργίας. Τὸ δὲ «γίγνεσθαι τέλειοι» τοῦ Εὐαγγελίου ἐνυπάρχει εἰς τὸ γίνεσθαι «καλοκάγαθοι», τὸν κύριον πόθον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὅλη ἡ ἀγωγή τῶν Ἑλλήνων, εἴτε δι' ἀγώνων, ἐορτῶν καὶ θεαμάτων εἴτε διὰ διδασκαλιῶν ἐπιδιωκομένη, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν ἢ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἄνθρώπους, ἰδίᾳ τοὺς νέους, καλοὺς κάγαθούς, τούτέστιν ἐναρέτους, τελείους. Ἀρκεῖ καὶ μόνον νὰ σκεφθῶμεν πόσης προσοχῆς τυγχάνει ἡ βελτίωσις τῆς ψυχῆς καὶ παρ' αὐτῷ τῷ ὑλιστῇ Δημοκρίτῳ, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑλληνοσ διὰ τὴν ἀρετὴν. Ἐνάρετον εἶναι ἴσον ἀγαθὸν εἶναι. Ἡ δὲ «καλοκαγαθία» ἦτο πλέον τὸ ἔμβλημα καὶ ὁ πόθος ὅλων τῶν Ἀθηναίων.

Μὲ βάσιν τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως ῥέπει πρὸς τὴν ἀρετὴν, ὡς παρέχουσιν τὴν τελειότητα καὶ τὴν ὠραιότητα τὴν ψυχικὴν, αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, δύναται καὶ πρέπει νὰ χωρήσῃ ὁ μέγας φιλόσοφος εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας: «πᾶσα ἀρετὴ εἶναι γνῶσις καὶ ἀντιθέτως πᾶσα ἀληθὴς γνῶσις εἶναι ἀρετὴ, ἐπιβεβλημένον καθῆκον παντὸς ἐναρέτου ἀνδρός. Ἡ ἀρετὴ εἶναι τι «ἀγαθὸν» ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν ἡμῶν ὡς ἀνωτέρων ὄντων. Ποθητὴ ὑπὸ πάντων, ὡς τι «συμφέρον» ἡμῖν, ὡς ἐπίτευξις ἐνὸς ἀγαθοῦ. Δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀγαθός. «Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἶη ἂν ἕξις ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει· πάντων ἡ ἀρετὴ τοῦτο ἐστίν, τὸ εὖ πράττειν τὸ ἑαυτοῦ» λέγει ὁ Ἀριστοτέλης⁽¹⁾. Πῶς ὅμως θὰ ζητήσῃ κανεὶς τὸ συμφέρον αὐτοῦ καὶ

1. Ἀριστ. Νικ. Β, 4.

δὴ τὸ πραγματικὸν τοιοῦτον, ὅταν δὲν γνωρίζει τὸ ἀγαθόν, τὸ τὴν πραγματικὴν εὐτυχίαν παρέχον, τὴν πραγματικὴν βελτίωσιν ἡμῶν; Ἡ δυσκολία λοιπὸν ἔγκειται κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν σαφή καὶ κατὰ βάθος γνῶσιν τοῦ ποθητοῦ ἀγαθοῦ καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν τῆς θελήσεως. Ἐκ τῆς ἀγνοίας γίνεται ἡ παραπλάνησις. Τὸ δίκαιον καὶ ἀγαθὸν «διώκει μὲν πᾶσα ψυχὴ καὶ τούτου ἕνεκα πάντα πράττει, ἀπομαντευομένη τί εἶναι», πιστεύουσα ἐνδομύχως, ὅτι τοῦτο κατὰ τὸ καλὸν εἶναι. Μὴ ἔχουσα ὁμῶς σταθερὰν γνῶσιν περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ ἀγαθοῦ οὔτε αὐτοῦ ἐπιτυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων μετρίων ἀγαθῶν οὐδὲν ὠφελεῖται. Δυστυχῶς, παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος, εἶναι ἐσκοτισμένη ἡ διάνοια περὶ τὸ τόσον σπουδαῖον ἀγαθόν, ὅχι μόνον εἰς τοὺς ἀπλοῖκούς ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς πρῶτους, τοὺς ἄρχοντας. «Περὶ δὴ τὸ τοιοῦτον καὶ τοσοῦτον (ἀγαθόν), ἐσκοτῶσθαι καὶ ἐκείνους τοὺς βελτίστους ἐν τῇ πόλει», καὶ ὁμῶς ἐξ αὐτῶν περιμένομεν τὰ πάντα. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν γνωρίζουν οἱ ἄνθρωποι ποῖον εἶναι τὸ καθαυτὸ δίκαιον, διὰ τοῦτο περιορίζονται εἰς τὰ μέτρια καὶ τὰ φαινομενικὰ ἀγαθὰ. Θὰ μένουν ὁμῶς πάντα ἀνικανοποίητοι ψυχικῶς, διότι ἡ ψυχὴ δὲν ἀρκεῖται ποτέ εἰς τὰ φαινομενικὰ καὶ ἐπίπλαστα καὶ τὰ μέτρια, ἀλλὰ ζητεῖ τὸ ὄντως ἀγαθόν. «Οὐδενὶ ἀρκεῖ τὰ δοκοῦντα (ἀγαθὰ) κτᾶσθαι, ἀλλὰ τὰ ὄντα ζητοῦσιν» (1). Ὅλως δὲ τὸ ἄδυνατον εἶναι νὰ συλλάβῃ ὁ Σωκράτης πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζῃ τις τὸ ἀγαθόν, ὡς τὸ πραγματικὸν συμφέρον αὐτῶ καὶ ὁμῶς νὰ μὴ πράττῃ τοῦτο, τ. ἔ. νὰ ἐνεργῇ ἐναντίον τοῦ ἰδίου συμφέροντος.

Πολὺ καθαρώτερον κατανοοῦμεν τὴν ἀκολουθίαν τῶν σκέψεων τοῦ Σωκράτους, ὅταν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα τῶν ἀκροατῶν του ζωντανήν: «Σκυτέας τε καὶ κναφέας καὶ μαγείρους... καὶ ἰατρούς». Ὅλοι ἐπαγγελματίαι, δι' οὓς ἡ γνῶσις τῆς τέχνης των εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἡ καλὴ ἐπιτέλεσις τοῦ ἔργου των. «Αὐτὸς ξεύρει καλὰ τὴ δουλειά του» λέγει ὁ λαός. Οὐδεὶς τεχνίτης ἄρα «ἐκὼν κακός», οὐδεὶς θέλει νὰ κατασκευάσῃ ἀσχημον ὑπόδημα, τόσον ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ ὠραῖον ὅσον καὶ χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος. Ἀρετὴ εἶναι τὸ νὰ θέλωμεν τὸ συμφέρον ἡμῶν, ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ γνωρίζωμεν τοῦτο καλῶς καὶ τότε ἀσφαλῶς καὶ θὰ πράξωμεν αὐτό.

Διὰ τοῦτο ὅλως ἀκατανόητον εἶναι διὰ τὸν φιλόσοφον καὶ νὰ σκεφθῇ ἀκόμη ὅτι: γνωρίζων τις «ἃ δεῖ ποιεῖν» πρὸς τὸ συμφέρον του, ποιεῖ ἐν τούτοις «ἀντίθετόν τι». Διὰ τοῦτο καὶ «οὐκ ἐπαύετο διαλεγόμενος σκοπῶν τί εὐσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρὸν...» καὶ «τοὺς μὲν εἰδότες ἠγεῖτο καλοὺς κάγαθούς εἶναι τοὺς δὲ ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κε-

1. Πλατ. Λοχίτ. 505 d. ἔ.

κλεισθαι» καὶ τοὺς «ἐπισταμένους μὲν ἅ δεῖ πράττειν» ποιοῦντας δὲ τὰναντία «ἄσφους καὶ ἀκρατεῖς θεωρεῖ» (1).

Οὕτω ἡ γνῶσις δὲν μένει ἀπλοῦν τι μέσον ὁδηγοῦν εἰς ἀρετὴν ἀλλὰ ἀνάγεται μὲ τὴν σειρὰν τῆς καὶ αὐτὴ εἰς ἀρετὴν καὶ δὴ τὴν ὑψίστην. Ὡς ἠθικὴ ἀνάγκη διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀλλὰ καὶ ἠθικὴ δύναμις ταυτοχρόνως. Ἐὰν ἡ ἠθικὴ ζητῆ τὸ ἀγαθόν, ἡ σοφία ὡς γνῶσις εἶναι τὸ ὑψίστον ἀγαθόν, καὶ ἡ ὑψίστη ἡδονὴ ἐν αὐτῇ ἐστί. Ἡ δὲ μεγίστη ἁμαρτία εἶναι ἡ ἀμάθεια.

Γνῶσις ὅμως διὰ τὸν Σωκράτη ἐννοεῖται ὡς τι βαθμιαῖον ἐσωτερικὸν γέννημα τῆς ψυχῆς, ὡς τις φυσικὴ ἀνάγκη τῆς ψυχῆς ἐνὸς ἐκάστου καὶ οὐχὶ ὡς ἐξωτερικὴ, ἀκροαματικὴ διδασκαλία, διὸ καὶ λέγει: «Μαιεύεσθαι με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν», βοηθεῖν τοὺς ἄλλους εἰς γέννησιν καὶ οὐχὶ γεννᾶν διὰ τοὺς ἄλλους ἐτοίμην τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτα «κοινῇ συζητῶν» δὲν ἀφίνει οὐδένα ἡσυχον, μέχρις οὗ διὰ βασανίσεως ἐξαγάγη μόνος τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν κυρίαν ἐννοίαν αὐτῆς (2).

Ὅπου ὀρθὴ γνῶσις ἐκεῖ κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ ἀρετὴ ὡς ἐπίτευξις τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ μας. Σκοπὸς δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀρετὴ. Ὅπου ἐλλείπει ἡ ὀρθὴ γνῶσις ἐκεῖ οὐδεμία ἀρετὴ, οὐδὲ ἡ ἀτελής τοιαύτη. Πῶς νὰ ἐπιτύχῃ τις τί, ὅπερ ἀγνοεῖ; Ἀλλὰ καὶ ὅπου ἐλλείπει ἡ πράξις τῆς ἀρετῆς ἐκεῖ οὐδεμία σοφία ἀλλὰ ἀμάθεια. Οἱ μὴ ἐνάρετοι δὲν εἶναι σοφοὶ ἀλλ' «ἄσοφοι καὶ ἀκρατεῖς». Τὸ τέλειον εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὴν ἁρμονικὴν σύνθεσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως, ὅταν ἡ πράξις γίνεται ἐπίβασις τῆς θεωρίας.

Γενικῶς «τὸν μὲν τὰ καλὰ τε καὶ ἀγαθὰ γινώσκοντα χρῆσθαι αὐτοῖς καὶ τὸν τὰ αἰσχρὰ εἰδόμενα εὐλαβεῖσθαι, σοφὸν τε καὶ σώφρονα ἔκρινεν», ὅπου σοφία καὶ σωφροσύνη ἐκφράζουν ταυτοχρόνως τὴν ἀρνητικὴν καὶ θετικὴν πλευρὰν τῆς ἀρετῆς (3).

Δὲν ἀρκεῖ νὰ πράττῃ τις τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίζῃ διατί πράττει τοῦτο. Ἐν ἐπιγνώσει ζωὴ καὶ οὐχὶ ὡς ἀπὸ κάποιον μπαμπούλα πιεζόμενος ἢ ἐκ τῆς ἀπλῆς συνηθείας ἢ ἐκ τινος, σκοτεινοῦ περιεχομένου, ἐνθουσιασμοῦ. Τὴν ἔλλειψιν τῆς συνειδήσεως ταύτης τῶν λόγων καὶ πράξεων τῶν ἀνθρώπων ἐλέγχει κατ' ἐντολὴν τοῦ δαιμονίου ὡς τὴν μεγαλυτέραν ἁμαρτίαν καὶ δὲν «παύεται περιεγόμενος τοῦ λόγου, πρὶν ἂν ἐμπέσῃ εἰς τὸ διδόναι περὶ αὐτοῦ λόγον, ὄντινα τρόπον νῦν τε ζῆ» ... ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος εἶναι ἀβίωτος.

Τὰ δὲ μερικὰ δόγματα τοῦ μεταρρυθμιστοῦ εἶναι: εὐσεβὴς εἶναι μό-

1. Ζενοφ. Ἀπομν. III 9, 4, 5, I 1, 16 πρβλ. Hirschberger μν. ἔ. σ. 56.

2. «Μὴ παύεσθαι ὑπὸ τούτου περιεγόμενον τῷ λόγῳ... πρὶν ἂν βασανίσῃ ταῦτα εὔτε καὶ καλῶς ἅπαντα». Λάχης 187 e.

3. Zeller μν. ἔ. σ. 146.

νον «ὁ περὶ τοὺς θεοὺς εἰδῶς». Δίκαιος ἔναντι τῶν ἀνθρώπων «ὁ εἰδῶς τὰ περὶ τοὺς ἀνθρώπους νόμιμα». Ἄνδρες οἱ ἐπιστάμενοι τοῖς δεινοῖς τε καὶ ἐπικινδύνοις καλῶς χρῆσθαι». Γενικῶς «ὁ ἄρα ἐπίσταται ἕκαστος τοῦτο καὶ σοφὸς ἐστί».

Τετρακόσια ἔτη ἀργότερον θὰ λεχθῆ ὑπὸ τοῦ θείου στόματος τῆς συγγνώμης : «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσιν», ὡς ἔλαφρυντικὸν τοῦ μεγάλου κακοῦ ποὺ βασανίζει τὴν ἀνθρωπότητα. «Ὁ δὲ γνούς καὶ μὴ ποιήσας δαρήσεται πολλάς».

Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἄρειου Πάγου ὁμιλῶν ὁ οὐρανοβάμων Ἀπόστολος «πρότάσσει «τοὺς μὲν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδῶν», δι' οὗ μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ζητήσαντες τὴν ἀλήθειαν διετέλουν ἐν ἀγνοίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀγνοία εἶναι πάντοτε αἰτία πλάνης καὶ ἁμαρτίας, ἥτις διὰ τοῦτο νὰ δύναται νὰ συγχωρηθῆ».

Ὡ καὶ νὰ ἐγνώριζεν ὁ Χριστιανὸς διὰ τί εἶναι Χριστιανός! Τότε θὰ ἔζη «οὐχὶ ὡς ἄσοφος, ἀλλὰ ὡς σοφός» καὶ «ἔτοιμος διδόναι παντὶ λόγον τῆς πίστεως αὐτοῦ». Ζῶν ὅμως ὡς σοφὸς δὲν θὰ ζητῆ πλέον νὰ κάνῃ διάκρισιν μεταξὺ γνώσεως τῆς ἀρετῆς καὶ ἐπιτελέσεως αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος πάντοτε καὶ πάσῃ θυσίᾳ διώκει καὶ ἐπιτελεῖ ὅ,τι θεωρεῖ ὡς συμφέρον ἑαυτοῦ.

Ἠθικὴ καὶ Γνώσις. Ὁ Σωκράτης ἐστράφη ἰδιαίτερος πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ δὴ πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἡ πρόοδος τῆς Ἑλληνικῆς μορφώσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν του κατέστησεν ὅλως ἀναγκαίαν μίαν ἀνωτέραν ἠθικὴν διδασκαλίαν διὰ τὴν διψῶσαν ἑλληνικὴν νεότητα. Οὔτε ἡ παλαιὰ χωρὶς ἐπίγνωσιν ἠθικὴ τῆς παραδόσεως, οὔτε ἡ ἀχαλίνωτος καὶ ἀνευ βάσεως σταθερᾶς διδασκαλία τῶν σοφιστῶν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ φέρουν τὴν ποθητὴν ἠθικὴν ἀναγέννησιν. Ὁ Σωκράτης ζητεῖ τὸν συνδυασμὸν τῆς γνώσεως πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ γνώσις εὕρισκε εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης αὐτῆς, ὁ δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ εὕρη εἰς τὴν ὀρθὴν γνώσιν τὴν βάσιν καὶ τὰ ἀναγκαῖα δι' αὐτὸν μέσα. Μόνον μία ἠθικὴ στηριζομένη ἐπὶ σταθερῶν πνευματικῶν ἀρχῶν, ἀντεχόντων εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ λόγου καὶ ἱκανοποιούντων πᾶσαν ἀπαιτήσιν αὐτοῦ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθῆ πλήρως εἰς τὰς πνευματικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Διὸ καὶ ἐκήρυξεν ὁ φιλόσοφος «γνώσις πραγματικὴ καὶ ἀρετὴ ὑψίστη, ἡ ἀληθὴς γνώσις». Ἀνάγκη ἀγωγῆς τῶν νέων, πλὴν οὐχὶ διὰ κλονισμοῦ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἠθικὴν ἀλήθειαν ἀλλὰ κατ'ἀλληλὸν κατεύθυνσις πρὸς αὐτήν. Ἡ ἐπιστήμη καλεῖται οὐχὶ ἵνα κρημνίσῃ τὰ ἀσθενῆ ἦθη καὶ τὴν ἀνεπίγνωστον ἔμφυτον εὐσέβειαν, ἀλλὰ νὰ ἀνοικοδομήσῃ ταῦτα ἐπὶ μιᾶς ἀσαλεύτου ἐπιστημονικῆς βάσεως : νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικὴν εἰς τὴν πίστιν καὶ νὰ θεμελιώσῃ ἀμφοτέρως διὰ τῆς γνώσεως ἐπὶ ἀντικειμενικῶς ἰσχυόντων κανόνων καὶ ἀρχῶν πνευματικῶν.

Τοῦτο εἶναι τὸ κυριώτερον ἔργον τῆς ἀνθρωπιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους.

Πάντοτε, πολὺ δὲ περισσότερο σήμερον, φαίνεται ἄλλη ἢ ἀρετὴ τῆς γνώσεως καὶ ἄλλη ἢ ἀρετὴ τῆς ἠθικῆς πράξεως. Εἰς τὸ πρόσωπον ὁμως τοῦ νέου διδασκάλου ὁ σύνδεσμος καὶ τῶν δύο ἔγινε τόσο στενός, ὥστε εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν γνώσιν ὡς ἀρετὴν καὶ τὴν ἀρετὴν ὡς γνώσιν. Ἐν αὐτῷ ἡ σοφία συμπίπτει μὲ τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, διότι μόνος σκοπὸς τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ ζήτησις καὶ ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐμαρτύρησε δὲ τοῦτο πρεπόντως ὁ φιλόσοφος διὰ τοῦ ἱστορικοῦ θανάτου αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα ἡ βαθυτάτη πίστις εἰς θεόν, ἣτις ἐκυριάρχει τῆς διψώσης πρὸς ἀλήθειαν ψυχῆς αὐτοῦ. Οὕτω ἐνοῦνται παραδόξως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Σωκράτους τὸ πεζὸν τοῦ γνωστικοῦ ἀνθρώπου (—πάντα γνώσις—) καὶ ἡ φαντασία τοῦ ἐμπνευσμένου, τοῦ πιστεύοντος στερρῶς εἰς τὸ θεῖον καὶ τὸ ὑπερπέραν. Ἀμφότερα ὀφείλονται εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ ἐσώτατα βάθη τῆς ψυχῆς αὐτοῦ—ὄλως ξένον καὶ πρωτοφανές διὰ τὴν ἐποχὴν του. Διὰ δὲ τῆς ἐμβαθύνσεως του αὐτῆς γίνεται τὸ πρῶτον ἡ διάσπασις τῆς ἐνότητος τῆς ζωῆς, ὡς ἔζη ταύτην μέχρι τῆς στιγμῆς ὁ Ἕλληνας. Παρουσιάζεται ἐδῶ τὸ πρῶτον ὁ διπλοῦς ἄνθρωπος, ὅστις ζῆ μὲν εἰς τὸν ἀτελεῖ κόσμον τῶν φαινομένων, ἀνήκει ὁμως κυρίως εἰς τὸν ἰδεώδη κόσμον τοῦ πνεύματος, τὸν κόσμον τῆς πραγματικῆς ἀληθείας. Πρὸς αὐτόν, ὡς τὸν μᾶλλον ἀρμόζοντα, δέον νὰ κατατείνῃ ὁ ἄνθρωπος φιλοσοφῶν καθ' ὅλον τὸν βίον του καὶ ἐκεῖ χαίρων νὰ μεταβαίνῃ διὰ τοῦ θανάτου του, ἵνα γνωρίσῃ τὴν ὅλην Ἀλήθειαν, τὸ Ὑψιστον Ἀγαθόν ὡς ἔστι, τὸν Θεόν. Ἐκεῖ λαχταρᾷ νὰ μεταβῆ ὁ φιλόσοφος μετὰ θάνατον. Ὁ πόθος του αὐτός καὶ μόνον καὶ ἡ βεβαία πρὸς τοῦτο πεποίθησις δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀπερίγραπτον γαλήνην αὐτοῦ πρὸ τοῦ θανάτου, ὡς μᾶς παρουσιάζει τοῦτον ὁ Πλάτων εἰς τὸν Φαίδωνα αὐτοῦ (¹).

«Ἐπιμελεῖσθε ἑαυτῶν» διὰ νὰ κερδίσητε «τὴν ἀθανασίαν», εἶναι ἡ τελευταία συμβουλή τοῦ μεγάλου φιλοσόφου πρὸς τοὺς τεθλιμμένους διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ μεγάλου διδασκάλου μαθητάς. Ἡ δὲ ὑστάτη ἐπιθυμία του, «ὃ δὴ τελευταῖον ἐφθέγγετο» ὁ Σωκράτης, εἶναι ἡ ἀπόδοσις τῶν τιμῶν πρὸς τοὺς θεούς, «τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλέκτορα· ἀλλ' ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε»... ὁ Κρίτων «συνέλαβε τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς» τοῦ διδασκάλου, ὁ δὲ Πλάτων κλείνει ἐπιγραμματικῶς τὸν διάλογον ὡς ἔξῃς: «Ἦδε ἡ τελευταία... τοῦ ἑτέρου ἡμῖν ἐγένετο, ἀνδρὸς... τῶν τότε ὧν ἐπειράθημεν ἀρίστου καὶ ἄλλως φρονιμωτάτου καὶ δικαιοτάτου». «Μὲ τοῦτο τελειώνει ὁ Φαίδων τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ

1. R. Guaredini Der Tod von Sokrates, σ. 308.

τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα βιβλία, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι θὰ καλοῦνται διαρκῶς εἰς αὐτοεξέτασιν, διὰ νὰ ἴδου, ἐάν ὄντως εἶναι ἄξιοι τοῦ ὀνόματος αὐτῶν».

Συμπέρασμα. Ὁ Σωκράτης δὲν μᾶς παρουσιάζει ἰδίαν κοσμοθεωρίαν ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ φυσικοὶ λεγόμενοι φιλόσοφοι. Ὑπάρχουν ἐρευνηταὶ ποὺ διερωτῶνται: καὶ τί ἦτο ὁ Σωκράτης; ποῦ εἶναι ἡ φιλοσοφία του; Ἡ φιλοσοφία του περιορίζεται κυρίως εἰς τὴν ἠθικὴν· χωρὶς καὶ περὶ αὐτῆς νὰ ἀναπτύξῃ εἰδικὸν σύστημα. Μόνον κατεύθυνσιν τῆς ἐρεύνης δίδει. Αἱ χαρακτηριστικαὶ δὲ γραμμαὶ αὐτοῦ εἶναι κυρίως αἱ ἑξῆς: Στροφή πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ δὴ μέσα πρὸς τὴν ψυχικὴν ἀνάγκην αὐτοῦ ὡς πνευματικοῦ ὄντος. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ Σωκράτους ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς μετ' αὐτὸν Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι, οἱ τὰ πρῶτα βήματα βαδίσαντες ἠσχολήθησαν κυρίως μὲ τὸν γύρω ἡμῶν κόσμον, διὰ τοῦτο καὶ αἱ πολλαὶ περὶ αὐτοῦ πλάναι: Τὸν Σωκράτη ἐνδιαφέρει πρωτίστως αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ἡ κορωνὴ τῆς ὅλης δημιουργίας, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀδιαφορῇ καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως.

Ὁ ἄνθρωπος ἄλλωστε φιλοσοφεῖ, αὐτὸς πολιτεύεται, αὐτὸς ἠθικολογεῖ, αὐτὸς πλανᾶται. Αὐτὸς θρησκεύει, καὶ διὰ αὐτὸν ἐνεσαρκώθη ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Πᾶσα ἄλλη κατεύθυνσις τῆς φιλοσοφίας εἶναι μονομερῆς καὶ στερεῖται τοῦ ἀληθοῦς σκοποῦ αὐτῆς, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου.

Βάσις τῆς βελτιώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀληθὴς γνῶσις, ἡ κατ' ἐννοιαν ἐρευνα τῆς ἀληθείας καὶ δὴ ἡ αὐτογνωσία.

Ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει ἀντικειμενικῶς. Εἰς ἡμᾶς ἐναπόκειται νὰ ζητήσωμεν αὐτὴν καταλλήλως καὶ ἐπιμόνως διὰ νὰ τὴν εὕρωμεν.

Μέσα μας ἔχομεν ἤδη οὐχὶ ἐτοιμὴν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὴν ιδέαν τῆς ἀληθείας ἣτις ἀνάπτει ἐν ἡμῖν τὸν ἔρωτα πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς.

Ἀντὶ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς ἀκούει ὁ Σωκράτης τὸ Δαιμόνιον καὶ ἡ πειθαρχία του εἰς τὸ Δαιμόνιον ὑποῖ αὐτὸν ὑπὲρ τὰ γήινα καὶ πρόσκαιρα εἰς τὰ αἰώνια καὶ ἀμετάβλητα, εἰς τὸν Θεόν. Ὁ Σωκράτης πρῶτος σπᾶ τὰ δεσμὰ τῆς περιορισμένης λογικῆς καὶ ἀνοίγει νέους ὀρίζοντας διὰ τὴν ψυχὴν, ὠραιότερους, ἀνωτέρους, πνευματικούς, θείους. Ἐνώνει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν πρὸς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα καὶ ἐγγυᾶται τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν τῆς ἀληθείας, ἡ πίστις εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει τόσον κλονισθῆ. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν δέον νὰ ζητῇ ὁ ἄνθρωπος ἔξω τοῦ κόσμου τῆς ἀτελείας εἰς τὸν κόσμον τοῦ νοῦ, τῆς θρησκείας.

Αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἃς ἐπεσφράγισεν ὁ μέγας φιλόσοφος διὰ τοῦ θανάτου του, εἶναι ὁ νέος κόσμος τοῦ πνεύματος ὃν ἀνεκάλυψεν ὁ Σωκράτης. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ θὰ χωρήσουν τώρα μὲ βάσιν τὰς νέας του ἀρχὰς καὶ μὲ νέαν μέθοδον ἐρεύνης καὶ πάλιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν πρὸς κατάκτησιν

τῆς ἀληθείας, πρὸς κατανόησιν τοῦ γύρω ἡμῶν κόσμου καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ πρὸς σχηματισμὸν κοσμοθεωρίας ὡς ὀλοκληρωμένου συστήματος. Τοῦτο θὰ ἐπιτύχη, ἔν τινι μέτρῳ, ὁ τρίτος ἀπὸ τοῦ Σωκράτους μέγας Ἑλληὺν φιλόσοφος, ὁ μαθητῆς τοῦ Πλάτωνος Ἀριστοτέλης.

Ο ΠΛΑΤΩΝ

Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐγκαινιασθείσης νέας ἀνθρωπιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Πλάτων.

Προικισμένος ἐκ φύσεως δι' ἐκτάκτων χαρισμάτων ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ ἔτυχε καὶ τύχης λαμπρᾶς, Ἰδεολόγος μᾶλλον καὶ θεωρητικὸς ἢ πρακτικὸς τύπος, Καλλιτέχνης τῆς ποιήσεως καὶ ἐρευνητικὸν πνεῦμα, ἐκ φύσεως γεννημένος ὡς φιλόσοφος καὶ οὐχὶ ὡς πολιτικὸς Υἱὸς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας ἐμεγάλωσεν εἰς μίαν περίοδον, ὅπου αἱ Ἀθηναὶ εἶχον φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἡ καταγωγὴ του ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ ἐπωφεληθῆ τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ ὀργασμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ νὰ ἀναπτύξῃ οὕτω τὰ λαμπρὰ φυσικὰ αὐτοῦ χαρίσματα. Ἰδιαιτέρως εὐτυχῆς ὑπῆρξεν, ὡς ὁ ἴδιος τονίζει, διότι ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Σωκράτους καὶ ἐγνώρισε τὸν ἐξαιρετικὸν αὐτὸν ἄνδρα (1).

Ἐπὶ ἔτη ἀκολουθήσας τὸν Σωκράτη ἐνεβάθυνε τόσον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ διδασκάλου, ἐδέχθη τόσον βαθεῖαν τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ καὶ κατενόησε τὸν μέγαν φιλόσοφον ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ ἡμῖν τὴν πιστοτέραν καὶ ταυτοχρόνως ἰδεωδεστέραν εἰκόνα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ.

Κέντρον τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τὸν Πλάτωνα ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος. Γνώσις καὶ βίος ἠθικὸς εἶναι καὶ δι' αὐτὸν ἀχώριστα. Ἡ δὲ διαλεκτικὴ τοῦ Σωκράτους εἶναι ἡ κυρία μέθοδος ἐρεύνης, καὶ ὁ φιλόσοφος διὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι «διαλεκτικὸς». Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Σωκράτους ἤνοιξε τὴν καρδίαν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸ νὰ ἀτενίσῃ τὸν νέον κόσμον τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ὁποίου καὶ ἀφοσιώνεται. Ἡ εὐφάνταστος ποιητικὴ φύσις τοῦ νέου δέχεται τὴν ἐπιρροὴν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ διδασκάλου, ἥτις καθιστᾷ αὐτὸν παρατηρητικώτερον καὶ ἀκριβολογώτερον. Συνηθίζει εἰς τὴν αὐστηρὰν σκέψιν καὶ τὴν πολὺπλευρον καὶ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν πάντων. Ἀπὸ τὴν ἰδεώδη καὶ ἐλευθέραν πτῆσιν τῆς ποιήσεως μετατίθεται εἰς τὴν κουραστικὴν δι' ἓνα ποιητὴν, κατ' ἐννοίαν καὶ κατ' ἀκριβεῖς ὀρισμοὺς ἔρευναν. Ἀπὸ καλλιτέχνης τῆς ποιήσεως γίνεται

1. Ἀριστ. Μετ. Α, 2 Zeller 2 α 398, 427. Ι. Θεοδωρακοπούλου, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα 27 ἔ.

φιλόσοφος χωρίς όμως ή ποιητική του φύσις νά μηδενισθῆ. Διό και ὁ ποιητικὸς χαρακτήρ κυριαρχεῖ εἰς ὅλην τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος. Φιλοσοφία καὶ ποίησις ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πλάτωνος ἐνοῦνται εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὠραίου. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι πλέον ἀπλή θεωρητικὴ διδασκαλία, ἀλλὰ γίνεται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀληθοῦς φιλοσόφου ζῶσα δύναμις πρὸς ἠθικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἐπιρροήν—πρᾶγμα ἀδύνατον ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς.

Ἐγραψεν ὅλα τὰ ἔργα του εἰς διαλόγους, προκαλῶν τὸ ἐνδιαφέρον ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴν συνεργασίαν τοῦ ἀναγνώστου πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας. Ὁ ἀναγνώστης ἀποκτᾷ τὸ συναίσθημα τῆς γεννήσεως τῆς ἀληθείας, γεννᾶται μέσα του ὁ ἔρωσ τῆς ἀληθείας, ὅστις κρατεῖ πάντοτε ἄσβεστον τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἔρευναν. Συνδυάζων παντοῦ τὸ φιλοσοφικὸν καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν καὶ συγχώνευν με χάριν τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικὸν ἀπέβη ἄφθαστος μεταξὺ τῶν γραψάντων φιλοσοφικοῦς διαλόγους (1).

Ζητῶν νά συλλάβῃ τὸ πᾶν λογικῶς καὶ ἰδίᾳ νά ἐκφρασθῆ καὶ νά καταστήσῃ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους προσιτὰς τὰς ιδέας του καὶ τὰ πολλάκις ἀνέκφραστα δι' ὀρισμῶν βιώματά του, δὲν διστάζει νά ἀρπάζεται καὶ ἀπὸ τοὺς πλέον τολμηροὺς ὅρους καὶ ὀρισμοὺς καὶ νά μεταχειρίζεται τὰς πλέον τολμηρὰς ἐκφράσεις—ἄρκει νά εἶναι οὔτοι κοινῶς πῶς γνωστοὶ καὶ νά δύναται διὰ τούτων νά νοηθῆ πῶς τὸ ἄλλως ἀκατανόητον καὶ ἀνερμήνευτον μυστήριον, ποὺ καλύπτει τὸν πρὸ ἡμῶν κόσμον.

Θρησκευτικοφιλοσοφικὴν βαδίζων ὁδὸν μεταχειρίζεται πᾶσαν ἐκφρασιν προκειμένου νά χωρίσῃ τὴν καλυτέραν δυνατὴν παράστασιν, περὶ τῆς μορφῆς τοῦ εἶναι τοῦ κόσμου, δι' ὃν τόσα μέχρις αὐτοῦ ἐλέχθησαν, χωρὶς καὶ νά ἔχη τι τὸ θετικὸν ἐπιτευχθῆ.

Ὡς ποιητικὴ φύσις, σκεπτόμενος δι' εἰκόνων, ποιεῖται εὐρυτάτην χρῆσιν τοῦ «μύθου», ὅπισθεν τοῦ ὁποῖου πάντοτε διαισθάνεται ὁ σοφὸς κρυπτομένην τὴν ἀλήθειαν. Εἰς κάθε μῦθον διαβλέπει κάποιαν πραγματικότητα, κάποιο βαθύτερον νόημα. Πολλάκις ὅμως ποιεῖ ὁ ἴδιος «μύθους» χάριν τῆς ὠραιοποιήσεως τῆς ιδέας του. Κυρίως ὅμως ποιεῖ μύθους ὅταν θέλῃ νά ἀποδώσῃ ἐκεῖνο, ὅπερ διαισθητικῶς μὲν ἔχει συλλάβει, ἐλλείπει δὲ ἀκόμη ὁ λογικὸς ὀρισμὸς αὐτοῦ. Δηλαδή ὅπου ὑπάρχει κάποιο ἐπιστημονικὸν κενόν, ὅπου ζητεῖ νά παραστήσῃ κάτι, ὅπερ ἀναγνωρίζει ἤδη ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου, ἐλλείπει ὅμως τὸ μέσον τῆς ἐπιστημονικῆς διατυπώσεως, ὅπου ὁ ζητῶν λόγος ἀδυνατεῖ πλέον νά προχωρήσῃ (2). Εἶναι αἱ μεγάλαι καὶ ἀνέκφραστοι πάντοτε ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀλήθειαι

1. Zeller σελ. 578.

2. Ἐ. ἀ. σελ. 581.

αί ὑπερβαίνουσαι τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν : Θεός, δημιουργία, ψυχή, ἀθανασία.

Γνήσιος καὶ ἀντάξιος μαθητὴς τοῦ Σωκράτους συνεχίζει καὶ συμπληροῖ, τελειοῖ καὶ ὑπερβάλλει ἀκόμη τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. "Ὅ,τι διὰ τὸν Σωκράτη ἦτο μία γενικὴ ἀρχὴ γίνεται πλέον ἐδῶ σύστημα. Διὰ τῆς κατ' ἐννοίαν γνώσεως καὶ κατ' ἐπιστημονικοὺς ὀρισμοὺς χωρῶν θὰ ζητήση τώρα ὁ Πλάτων νὰ ἐξηγήσῃ τὸν ὅλον κόσμον—καὶ οὐχὶ μεμονωμένας ἠθικὰς κυρίως πράξεις καὶ ἀρχάς.

Ἡ φιλοσοφία του δὲν διδάσκεται πλέον ἐν τῇ ἀγορᾷ. Περιορίζεται εἰς ὠρισμένον χῶρον καὶ δι' ὠρισμένα πρόσωπα, ἀφωσιωμένα εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ διαθέτοντα καιρὸν καὶ ζῆλον πρὸς ταύτην. Ὅλα λαμβάνουν ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα, ἀνάλογον πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ νέου διδασκάλου καὶ φιλοσόφου.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΔΙΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Κύριον πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας ἔχει γίνῃ πλέον τὸ «γνῶθι σαυτόν». Ἡ βαθεῖα μελέτη καὶ κατανόησις τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κορωνίδος τοῦ κόσμου. Ὁ τοιοῦτος ὅμως ἀνθρώπος κεῖται εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ πνευματικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ κόσμου. Ἡ πρώτη του προσπάθεια εἶναι νὰ νοήσῃ τὸν γύρω του κόσμον. Κατόπιν θὰ ζητήσῃ νὰ εὔρη τὴν θέσιν ἑαυτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅταν ἀπελπισθῇ διὰ τὴν λογικὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου, τότε θὰ στραφῇ ὀριστικῶς πρὸς τὰ ἄνω, ζητῶν νὰ εὔρη ἑαυτὸν ἐν τῇ ἐνότητι μετὰ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο, πρὸς καλυτέραν παρακολούθησιν τῆς ἀνατάσεως τῆς ψυχῆς τῶν φιλοσόφων, εἶναι ἀνάγκη ἐν ὀλίγοις νὰ ἴδωμεν πῶς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶδε τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἐν τῷ πυρετῷ τῶν ἀναζητήσεών του.

Μὲ τὴν νέαν κατεύθυνσιν, ἣν λαμβάνει ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ Σωκράτους, κατεύθυνσιν βαθυτέρας καὶ πολυμερεστερας μελέτης τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου τίθεται καὶ πάλιν πρὸ τοῦ τολμητοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὴ ὑπὸ νέαν μορφήν καὶ μὲ μεγαλυτέρας ἀπαιτήσεις. Εἶναι τὸ πεπρωμένον ἀλλὰ καὶ ὁ φυσικὸς δρόμος, πού θὰ συνεχίξῃ πάντοτε ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, χωρῶν πρὸς κατάκτησιν τοῦ παντός.

Αἱ ἀντιφάσεις τῶν φυσικῶν φιλοσόφων πρὸς ἀλλήλους—ὡς ἐν συντόμῳ εἶδομεν—δὲν ἀπέδειξαν μόνον τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν θεωριῶν αὐτῶν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὠδήγησαν καὶ εἰς τὴν ἀβεβαιότητα τῆς γνώσεως· κατέληξαν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν τελείαν ἀμφιβολίαν περὶ αὐτῆς τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καθόλου. Ὁ Ἡράκλειτος διετύπωσεν ὅτι «τὰ πάντα ρεῖ», οἱ δὲ Ἐλεᾶται ἔθεσαν ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν